

Szenci Molnár Albert *Lusus poetici* című gyűjteményéről

A „négy birodalom” eszmekörének historiográfiájával foglalkozó dolgozatunkban¹ Balthasar Exner *Valerius Maximus Christianus*-ával (Hanoviae 1620) kapcsolatban Exner magyar vonatkozásainak feldolgozását ígértük. Ez az anyag a vártnál is gazdagabbnak bizonyult. Tanulmányozása folyamatban van; a legérdekesebbnek gondolt *Semestria Hungarica*² azonban mindeddig nem került elő, ezért a munka késik.

Exner kapcsolatainak nyomozása során újból sűrűn találkoztunk Szenci Molnár Albert nevével és hányatott életének dokumentumaival, egyebek közt *Lusus poetici* c. kiadványának (Hanoviae 1614: RMK III 1132) szinte az egész humanista Európára kivetíthető szálaival. Erre a debreceni Református Kollégium nagykönyvtárában az 1920-as évek óta őrzött és eddig – tudunkkal³ – számon nem tartott ritkaságra még akkor felfigyeltünk, amikor egyik különös fejezete (146–166. l.: Hieroclis philosophi facetiae...) a Pauly–Wissowa-féle *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* XI. pótkötetében talált *Philogelos*-cikk (1062–68. has.) jóvoltából azonosíthatóvá vált. A cikk szerzőjének (Andreas Thierfelder) itteni szűkszavú utalásait rövidesen követte a *Facetiagyűjtemény* teljes szövegének kritikai kiadása,⁴ melynek bevezetése (5 skk. l.), illetőleg a szöveg hagyományozását tárgyaló külön tanulmány⁵ a *Lusus*-ban közölt töredékes – kétnyelvű (görög–latin) – változat kérdéseit is szinte minden részletre kiterjedően tisztázta.

Dézi Lajos, akinek a hazai kutatás az egyedüli, autopsián alapuló leírást köszönhetette,⁶ aki azonban a kötet tartalmának csak az első felét ismertette, annak idején a müncheni egyetemi könyvtár példányát használta, és minden jel arra mutat, hogy az eredeti kötet egyik újabb kutató kezében sem fordult meg.⁷ A kézikönyvek és Szenci Molnár Albert eddigi méltatói vagy hallgatnak a *Lusus*-ról, vagy néhány megfoghatatlan kijelentéssel érik be. Varga Bálint⁸ másodikkézből (Dézi közlései nyomán) és számos elírással jellemezte a kötetet. Turóczi-Trostler József ígerte ugyan, hogy visszatér a *Lusus*

¹ GOMBÁNE LÁBOS Olga: A „négy birodalom” elméletének utókorához. *Könyv és Könyvtár* 10 (1975) 70. l., 19. j.

² Vö. Chr. G. JÖCHER: *Allgemeines Gelehrtenlexikon*, II. (Leipzig 1750) 452. has.

³ Vö. KOVÁCS József László: Molnár Albert Magyarországon. *Studia Litt.* 13 (1975) 18. l., 10. j., utalással Szörényi Lászlónak a szegedi Actában megjelenendő részletes *Lusus*-elemzésére. Ugy gondoltuk, hogy a hazai kutatók előtt ismeretlen debreceni példány feldolgozása így – egymástól függetlenül – sem fölösleges.

⁴ *Philogelos, der Lachfreund von Hierokles und Philagrios*. Griech.-deutsch mit Einl. und Komm. hrsg. von A. THIERFELDER. München 1968.

⁵ *Kritik der Überlieferung*: 128–202. l.; Molnár Albert kiadásáról a 147. és 157. lapon.

⁶ DÉZSI Lajos: Szenci Molnár Albert. Bp. 1897. 205. sk. l.: „Szenci Molnár Albert versei mellett különféle írók versei: a senkiről, a semmiről, valamiről, mindenről stb. Az ilyen szócséplésekben e kornak nagy kedve volt.” L. még DÉZSI Lajos: Szenci Molnár Albert naplója, levelezése és irományai. Bp. 1898. 173. l., 4. j. (részletes utalásokkal).

⁷ Johannes BOLTE utalása szerint (Niemand und Jemand. *Shakespeare-Jahrbuch* 1894. 9. l., 5. j.) a könyv annak idején Berlinben is hozzáférhető volt.

⁸ VARGA Bálint: Szenci Molnár Albert, a magyar zsoltárféregszerző élete és írói működése. Bp. 1932. 27. és 42. sk. l.

tárgyalására,⁹ de ez sajnos csak terv maradt. Külön kis cikkben foglalkozott Szenci Molnár Albert antológiájának keletkeztörténetével Havas László.¹⁰ Arra a kérdésre próbált megfelelni, „hogyan egyeztethető össze ez a könnyed fajsúlyú alkotás a magyar nép ajkára zsolatórokat adó . . . Szenci Molnár alakjával?” Sajnálatos módon ő sem az eredeti szöveget használta, csak a Dézsi-féle „napló, levelezés és irományok” kivonataiból merített, az egész antológia kompozíciójáról, valódi rendeltetéséről így nem is írhatott.

Időközben a *Lusus* másokat is foglalkoztatott. Így Szörényi Lászlónak Szenci Molnár Albert latin verseivel foglalkozó előadásában sikerült bizonyos részletproblémákat tisztázni¹¹, de az egész mű értelmezése továbbra is elvégzendő feladat. Eredményeink végleges összefoglalásáig ez alkalommal egyetlen – látszólag jelentéktelen – részletet: a *Lusus*nak eddig úgyszólván figyelemre sem méltított vagy fölényesen elintéztett költői játszadozásaival kapcsolatban az *újév körül csoportosuló datálásokat* szeretnénk – szélesebb összefüggésbe állítva – megvilágítani.

A *Lusus* tulajdonképpeni szemelvényei előtt – mintegy ajánlás vagy előszó gyanánt – két fontos dokumentumot olvasunk: J. W. Wackernek és K. Rittershausennek Molnár Alberthez intézett leveleit.¹² A két töredék pontos értelmezése a gyűjtemény keletkezését is megvilágítja. Az elsőt a császári tanácsos 1605. január 21-én Prágából írta a már ismét Altdorfban tartózkodó Molnárnak.¹³ Megköszöni az *Omnia*-t, minden bizonnyal a *Lusus* 51. skk. lapjain olvasható *eidyllion*-t, amelyet Molnár „a prágai vendéglátás során feltálatl csekély Valami, vagy inkább Semmi viszonzásaképp” juttatott el hozzá.¹⁴ Az említett *Omnia*-t Georg Rem a pannoniai Molnár Albertnek ajánlotta újévi ajándék (*strena*) gyanánt,¹⁵ a hozzá csatolt két tréfás rejtvény datálása szerint Nürnbergben, 1605. jan. 2-án.¹⁶ Ezt a Rem-verselményt toldotta meg Molnár Albert – mint a levelekből (NLI 168 skk. 1.) kiviláglik, a hiú Rem biztatására – egy mesterkelt ajánlóverssel, amelynek dedikálásában az udvari tanácsos címei közül a tudományok bőkezű mecénása (*studiorum Maecenati maximo*) sem marad ki. Az ajánlóvers keltezése: „Altorfii scripsi mense Januario anni MDCV” – vagyis a prágai mecénás-keresést követő január első napjaiban született, hogy Wacker január 21-én már reagált is rá Prágából.

A *Lusus* játszadozásai közül tanulságos számunkra az adott összefüggésben a Wackertől annak idején feltálatl egyik produkció, a Jean Passerat-féle *Nihil* bevezetése, illetőleg inszenázása. Az Erricus Memmiusnak, vagyis Henri de Mesmesnek, II. Henrik francia király tanácsosának ajánlott tréfás verset J. Passerat regius professor, vagyis a Collège Royal ékesszólástanára, újévi ajándékként tünteti fel (*Lusus*, 26. l.):

Ianus adest, festae poscunt sua dona Calendae,
Munus abest festis, quod possim offerre Calendis . . .
Invenit mea Musa *Nihil*, ne despice munus.

A következő *Nihil*-variációk (*Lusus*, 29. l.) megállapíthatatlan (a tartalomjegyzék szerint: *adēlos*) szerzőjéről annyit tudhatunk, hogy irodalmi kapcsolatban állott a heidelbergi Daniel Tossanusszal, az ismert teológussal. (Mint ahogy Passerat *Nihil*-je előtt is Théodore de Bèze ajánlóversét olvassuk!) A

⁹ TURÓCZI-TROSTLER József: Magyar irodalom – világirodalom. II., Bp. 1961. 725. 44. j.: „Az antológiával másutt foglalkozom.” Ugyanígy a tanulmány eredeti változatában: Szenci Molnár Albert Heidelbergben, II. rész. FK 1955. 148. 30. j.

¹⁰ ItK 1962. 339–341.

¹¹ SZÖRÉNYI László: Szenci Molnár Albert latin versei. A „Szenci Molnár Albert és a magyar késő-renezánsz” (Szeged, 1978.) c. kötetben 245 skk. l.

¹² Vö. DÉZSI: NLI 173; az eredeti – teljes szövegű – levelek nem maradtak fent.

¹³ Mint tudjuk, Molnár 1604. szeptember 25-től november 26-ig időzött Prágában. Ekkor nyújtotta át Dictionariumát – nyilván Wacker közbenjárásával – Rudolfnak; járt Báthory Zsigmond ex-fejedelemnél is, és sikerült némi pénzmagot összeszednie, mint levelező társainak szerencsekívánataiból is tudjuk.

¹⁴ Quae retribuisti mihi ad exiguum illud Aliquid, sive Nihil potius, quod in mensa mea tibi appositum est.

¹⁵ Hanc, Alberte, habeas strenam . . .

¹⁶ *Lusus*, 55: Georgius Remus I.C. 1605. Postr. Cal. Ian. Norimb.

költő Passerat *Nihil*-jére akart – baráti viszontajándék formájában (strenae loco inter amicos mutuo missae) – nehezen követhető szellemességekkel rálicitálni (*Lusus*, 30. l.):

... Ast ego, qui tanti es mihi muneris autor et auctor,
Pro quo me ditas munere, reddo Nihil ...
Nil mihi cum mittas, accipis ergo Nihil.
Pace tua verum liceat mihi dicere: reddo
Plus tibi, quam mittis: Nil tria, quinque Nihil ...¹⁷
Cui Nihil est, cellam et plenam tenet ille crumenam;
Pulcram, cui Nihil est, incolit ille domum.
Denique cui Nihil est, pleno tenet omnia cornu,
Ut teneas igitur cuncta, remitto Nihil ...

Majd a visszájára fordított másik változat (37. l.: De eiusdem Nihil mira metamorphosi), vagyis a Nihil-dicséretet követő Nihil-vituperatio (gyalázás) befejezésében (40. l.) ugyanígy:

... At tu, de Nihil haec Nihili cui metra remitto,
Vive vale et cautus perge timere Nihil ...

De a folytatásból (41. l.) kiderül a Wackertől említett Valami ki- vagy mivelta is: Christoph Colerusnak a Passerat-féle Semmi mintájára gyártott *Aliquid*-je, melyet a szerző¹⁸ az illustris et magnificus császári tanácsosnak, Wackernek ajánlott, hogy bebizonyítsa: a nem is Veréb (passer), hanem inkább Hattyú Passerat *Nihil*-jénél különb az *Aliquid*, a semminél a valami:

Tu modo Wackheride, decus altae Caesaris aulae ... ,
Aure fave et noti nugas ne sperne poetae:
Esse *Aliquid* melius *Nihilo* te iudice vincam.

Tekintettel a *Lusus* terjedelmének korlátozottságára (mindössze 193 lap), célirányosnak látszott az egykorú egyveleg-jellegű gyűjtemények testesebb képviselőinek párhuzamos figyelembe vétele is, hogy a Dézsi Lajostól annak idején szócséplésnek minősített játszadozások (205. l., 6. j.) irodalomtörténeti háttérét és európai összefüggéseit felfedhessük. Legközelebbi párhuzamként Caspar Dornavius fóliánsa kínálkozott: *Amphitheatrum sapientiae Socraticae ioco-seriae* ... (Hanoviae 1619), amelyben Molnár Albert *Lusus*-ának szinte valamennyi tételét, illetőleg szerzőjét is megtaláljuk.¹⁹

Dornau idevágó szemelvényei között (I. 719–771. l.) elsőnek a bécsi Joh. Alex. Brassicanus *Omnis*-a szerepel, amely a *Lusus* kezdődarabjának, U. v. Hutten *Nemo*-jának mintájára készült. Ezt követi a drezdai Joh. Blansdorff *Omnia*-ja, melyet a Molnár Albert válogatásában – Georg Rem ugyancsak *Omnia* c., Molnárnak ajánlott eidyllionjában – is megnevezett szerző (patria cui Dresda est, Blansdorffius ...) Konrad Rittershausennek, Molnár Albert jóakarójának és barátjának küldött újévi ajándéku: strenae ad J. C. Cunr. Rittershusium; előtte Rittershausen időszerű sorai: „Lectori C. R. *Omnia* felicia faustaue precatur.” Maga az ajándék is stílusos (újévi) megszólítással kezdődik:

Jane pater, rediens redeuntis inianor anni ... , majd egy ugyancsak Rittershausenhez intézett epigrammával zárul: Redde parem (sc. strenam) ... Ennek a kihívásnak²⁰ eredménye Rittershausen 60 soros *Omnia*-költeménye stb., megannyi – nem éppen költői – változat a felkapott témára.

Tanulságos a Szenci Molnár Albert-levelezéséből (NLI 206; 356. l.) is ismerős Theod. Sitzmann²¹ bekapcsolódása a nagy költői vetélkedésbe: egymást váltják az üdvözlő versek, majd (Dorn. I 725) a

¹⁷ Az összevont Nil 3, Nihil 5 betűből áll, tehát több.

¹⁸ Molnár Alberthez hasonlóan hányatott életű altdorfi filológus és jogász; megh. 1651-ben.

¹⁹ C. Dornau a sziléziai rendek követeként járt Bethlen Gábornál 1620. januárjában; a budapesti Egyetemi Könyvtár Hf 2^a 14. jelzetű kötetében a fejedelemnek szóló sajátkezű ajánlást olvashatjuk.

²⁰ Vö. NLI 172: provocans Blansdorffius, provocatus Rittershusius.

²¹ Boethius-kiadása: Hanoviae 1607.

kölcsönös megajándékozás alkalmát is megtudjuk: *Omnia haec ultro citroque peragebantur Altorfii in Academia Noribergensi Kalendis Januariis auspiciantibus annum a nato Chr. 1605*” – az egész levelezés „oda-vissza” ment végbe 1605-ben, újévkor; mindez újévi kedveskedés, illetőleg hagyományos tréfa, gyaníthatólag az antik Saturnalia versekkel kísért ajándékküldözgetésének humanista felújítása. Amint a *Lusus* vers-aláírásai és ajánlásai mutatják, Szenci Molnár Albert is ennek a litterátus baráti körnek tagjaként gyártotta újévi produkcióit.²²

Kivétel, de magyarázható kivétel az *Omnia*-téma további változata: Paul Chemnitz 100-soros szent idézetgyűjteménye, azaz olyan bibliai helyek hexameterbe foglalása, amelyekben a „minden” szó így vagy úgy előfordul, a *mindenség* teremtésétől a birodalom átadásával *minden* hatalom és erő eltörléséig, illetőleg a kezdőbetűivel szintén *Omnia*-t kiadó zárósrig: *Omega Noster Iesus & Alpha*. Az aláírás (*Lusus*, 62; Dorn. I 727) szerint ez a verszetet is ünnepi alkalomra, 1605. húsvétjára (feriis Christo redivivo sacris) készült, – talán mert mint istenes játszadozás, nem szerepelhetett az újévi jókedv tréfás termékei, Martialisz (XIII 1,4) szólván az *ebria bruma* (vagyis a mi karácsonyi ajándékozásainkat a szilveszteri felfordulással egyesítő Saturnalia) pajzán rögtönzése között.

Ide kívánkozik még a *Lusus*-ból (111. skk. l.) a hasonló gyűjtemények (pl. Dorn. II. 28. skk. l.) ismert darabja, Christoph Hegendorf „Részegség dicsérete” (*Encomium ebrietatis*). Szerzője a magyarországi reformáció egyik közkedvelt iskolai auktora.²³ A cím is utal arra a tudós környezetre, amelyben – mint annyi más hasonló, sőt vaskosabb játék – született: „Declamatio in laudem ebrietatis . . . Lipsiae (a. 1519) in corona virorum doctissimorum pronunciata.” Segít a szemelvény kiválasztásának magyarázatában az az ajánlásban olvasható tény is, hogy szerzője a címzettnek a különös szónoklat dedikálásával kíván boldog újévet (*faustum novum annum precatur*), vagyis az *Encomium ebrietatis* is beletartozik a humanista Saturnalia-ünnepségek tréfái, az *ebria Musa* játékos termékei közé.

Az ajánlás elején Hegendorf a nem rosszallható (*non omnio improbandus*) újévi szokásra, egymás vetélkedő megajándékozására (*mutuis xeniolis inter se certare*) utal és ennek épületes magyarázatát is adja: a kölcsönös ajándék-küldéssel (*ista ultro citroque missitandorum munerum vicissitudine*, – mint Altdorfban!) figyelmezteti egyik ember a másikat, hogy az ó-évek esetleg lelkében megragadt maradványait az új év kezdetén „köpje ki” (*alius alium admonet, ut si quid reliquiarum veteris anni animo suo insideat, iam novo appetente anno exspuat*), és Krisztusnak mindannyiunk üdvözülését jelentő születésére gondolva most már csak neki éljen. Ez az istenes bevezetés mintegy felmentést ad az ünnepi vígsággal járó jókedv részeseinek: kiderül (?), hogy a stflusgyakorlat nem a címszereplő Ebrietasnak, hanem épp a józanságnak óhajtaná olvasóit megnyerni. Tanulságos okfejtés, ha a pogány Saturnalia – „dem Christentum das bestgehasste Fest”²⁴ – ördögi szokásainak évszázados egyházi tilalmazására, üldözésére, majd kisajátítására gondolunk.

A Dornau-féle egyvelegből emeljük még ki Erycius Puteanus²⁵ komikus louvaini disszertációját²⁶ és az 1601-es königsbergi újévre megálmodott „Ezerrőfös kolbászt”,²⁷ mint nyilván jellegzetes szilveszteri produkciókat. De itt találjuk Kepler újévi ajándékát is Wackernek, prágai patrónusának.²⁸ Előre sejtethetjük, hogy Kepler nem útszéli módon szellemeskedik, legfeljebb a litteratus műfajt is a

²² Mint láttuk, G. Rem *Omnia* c. *strena*-ja elé Molnár Albert „mense Januario anni MDCV” írta Wackernek szánt bravúros mesterkedését; a *strena*-t követő rejtvények keltezése: „postridie Cal. Ian.,” tehát 1605. január 2, míg a viszonzás – Molnár Albertnek G. Remhez intézett és a latin névragozás hat esetének végződéseivel búvészkedő *Hexastichon*-ja – az aláírás szerint újév napján született: „Calend. Ian. 1605 concinnabam Altorfi.”

²³ A magyar irodalom története, Bp. 1964. I. 300 skk. l., BALÁZS János: Sylvester J. és kora. Bp. 1958. 63. skk. l.

²⁴ M. P. NILSSON: Studien zur Vorgeschichte des Weihnachtsfestes. Arch. f. Rel.-wiss. 19 (1916–19.) 66; megjelent az *Opuscula selecta* c. gyűjteményes kötetben is, Lund 1951; ugyanígy PWRE „Saturnalia” 210. has.

²⁵ Eredeti nevén Hendrik van Put, nemzetközi híru németalföldi polihisztor (1574–1646), 1607-től Lipsius utóda Louvainben.

²⁶ I. 777: *Democritus sive de risu*. *Dissertatio Saturnalis publice Lovanii habita* 1612.

²⁷ Dorn. II. 64: *Historia de botulo M et V ulnas longo*.

²⁸ Dorn. I. 751–757: *Ioannis Kepleri strenna seu de nive sexangula* – a hatágú hókristályról.

kristálytan matematikai törvényszerűségeinek kifejtésére használja fel. Belekapcsolódik ő is a nagyűr környezetében folyó *Nihil*-játsszadózásba, de tudós egyéniségéhez méltóan. Mivel tudja, mennyire szereti Wacker a Semmit (azaz a pajkos Veréb – Passerat – *Nihil*-jét), olyan témával kedveskedik neki, ami igen közel áll a semmihez (hiszen rögtön semmivé válik). Körülményeskedő bevezetés után elmondja, hogy miközben ballagott át a Vltava-hídon, észrevette a köpenyére szállingózó hó-pelyheket: „Eia strenam exoptatissimam nihil amanti (azaz Wackernek, aki kedveli Passerat *Nihil*-jét) et dignam, quam det mathematicus (ő, az udvari mathematicus) nihil habens, nihil accipiens (célzás anyagi helyzetére, vö. Madách prágai jeleneteivel), quia de coelo descendit et stellarum gerit similitudinem” (stílusos csillagász-ajándék, hiszen a csillagok közül száll alá és csillag alakú). De sietnie kellett, hogy a *strenula* a test melegétől el ne olvadjon (ne solvatur in nihilum). Közben halmozza a szójátékokat: „En fatale nomen, o rem Wackherio gratissimam *Nihil* amanti!” (Ti. a hó latin neve *nix*, amit a németek a hasonlóan ejtendő *nichts*-nek érthetnek.) „Fogadd hát a *semminek* – azaz a Passerat-féle *Nihil*-nek – ezt a kiegészítést derűs arccal (sereno vultu; ez is szójáték, vö. a Szenci Molnár Albertnek szóló Kepler-levélben²⁹ olvasható szellemességgel Wacker nevéhez illő, azaz marcona tekintetéről), ne denuo nihil accipias”, – hogy *semmi* ne legyen megint az ajándék, ha rálehel.

Az a szemelvény, amellyel Dornau „A nevetésről” (*De risu*) szóló disszertációt folytatja (II. 780), fentebb (6. l.) már megkockáztatott sejtésünket máris szinte bizonyossá teszi. Itt ui. a Flaviusok korabeli Statius (I. sz.) *Risus Saturnalicus*-át találjuk,³⁰ amely az újévi (vers-) ajándékozás fonák-ságaival tréfálkodik (Est sane iocus iste, quod libellum misisti mihi, Grype, pro libello . . .), és amelyről maga a költő a IV. könyv előszavában így ír: „Plotio Grypo . . . iuveni dignius opusculum reddam (majd alkalomlag méltóbb ajándékot küldök), sed interim hendecasyllabos, quos Saturnalibus una risimus, huic volumini inserui” (a Saturnalia ünnepén együtt végigkacagott verset egyelőre ide iktattam).

Ez a szemelvény alkalmasint választ adhat arra a kérdésre: a kiragadott költői játszadózások feltűnő – újév körüli – időzítésének mi lehet az oka?

A Statius-vers megerősített bennünket abban a vélekedésünkben, hogy vissza kell nyúlnunk az újkori újévi ünnepkör antik előzményeire. A Saturnalia és a Kalendae Ianuariae gazdag hagyományának ismertetését azonban nem tekinthetjük feladatunknak, legfeljebb az alapvető szakirodalomra utalunk.³¹ A mértékadó feldolgozásokból kitűnik, hogy az ó-évet lezáró és az újat lehetőleg kedvező *omen*-ekkel bevezető ünnepi rítusok elidegeníthetetlen tartozéka a bőséget szimbolizálni, illetőleg biztosítani hivatott kölcsönös ajándékok szokása.

Az ősi gyertyák (cerei) és viaszfigurák (sigilla), stb. mellett már a késő-középtársasági Rómában dokumentálva látjuk a költői játszadózások küldözgetését. Catullus (14. versében)³² tréfás szemrehányással fordul költő-barátjához, Calvushoz, becstelen ajándéka miatt: mit vétett ő, hogy ennyi gyatra poéta borzalmas gyűjteményével (horribilem et sacrum libellum) örvendeztette meg, épp a Saturnalia ünnepén (Saturnalibus, optimo dierum), – hogy belepusztuljon?³³ Készüljön hát fel a

²⁹ Szenci Molnár Albert Válogatott művei 565. l.

³⁰ Silvae IV 9: Hendecasyllabi ad Plotium Grypum.

³¹ A legújabb monografikus feldolgozás: M. MESLIN: La fête des Kalendes de janvier dans l'empire romain (Bruxelles 1970), amelynek bibliográfiájában (131. skk. l.) a kérdés teljes irodalma megtalálható. Ma is nélkülözhetetlen M. LIPENIUS alapvető anyaggyűjtése: *Historia strenarum* (megj. J. G. Graevius híres corpusában, a Thesaurus antiquitatum Latinarum XII. kötetében, Venetiis, 1699, mi az 1737. évi, velencei kiadást használtuk), amelyről M. P. NILSSON (Studien . . . 50, l. j.) joggal jegyezte meg, hogy az újabb kutatók is mind őt ollózzák ki, csak éppen a források önálló ellenőrzése nélkül (. . . die alle Neueren ausschachten ohne selbständige Nachprüfung der Quellen). A római Saturnaliának megfelelő bizánci Brumalia szokásait társadalomtörténeti szempontból elemzi L. A. JELNYICKIJ: Vizantijszikij prazdnik Brumalij i rimszkije Szaturnaliji c. tanulmányában (az „Antyicnosztyi i Vizantija” c. kötetben, szerk. L. A. FREIBERG, M. 1975.), 340 skk. l.

³² A dolgozat antik vonatkozású részeinek kidolgozásában BORZSÁK István volt segítségemre.

³³ A régebbi Catullus-kommentárok Lukianos *Kronosolón*-jára (c. 16) hivatkoznak: a Saturnalia törvényhozója a könyvküldés szokásával kapcsolatban előírja, hogy a megajándékozott az írást fogadja ragyogó arccal és rögtön olvassa el.

bosszúra: mihelyt megvirrad, összevásárolja a legrosszabb költőket, és a dögletes küldeményt még döglesztőbbről viszonozza (remunerabor).

A Saturnalia említése nélkül hasonló költői versenyről olvasunk az ugyancsak Licinius Calvushoz intézett 50. költeményben is: azzal szórakoztak nagy jó dolgukban (otiosi, az ünnep otium-ában), hogy ivás közben felváltva irkáltak egymáshoz játékos versikéket (4–):

scribens versiculos uterque nostrum
ludemat numero modo hoc, modo illoc,
reddens mutuo per iocum atque vinum . . .

és kifejezetten Catullushoz kapcsolódik Martialis XI 6. epigrammája „a sarlós öreg (azaz Saturnus) zsíros ünnepén” szokásos szabadszájú verses játszadozásról: unctis falciferi senis diebus . . . versu ludere non laborioso . . .

De ide vonható Tibullus III 1. elégiája is, amelyben az ősi évkezdet napján, a március 1-i Matronalia alkalmával szokásos ajándékokról van szó: Lygdamus versekkel lepi meg Neaerát. A Múzsákat küldi hozzá a csinos könyvecskével (17: ite domum cultumque illi donate libellum), viszonzásul pedig érzelmeinek viszonzását kéri (19: illa mihi referet, si nostri mutua cura est).³⁴

Suetonius életrajzaiból tudjuk, hogy például Augustus a Saturnalia ünnepén szívesen osztogatott homályos és kétértelmű feliratokkal (Aug. 75: titulis obscuris et ambiguis) ellátott ajándékokat. Ennek a mai karácsonyig élő szokásnak a mi szempontunkból is tanulságos dokumentumai Martialisnak a „nedves Saturnalia” (XIV 1,9 ma⁴idus diebus) hazavihető ajándékaihoz (apophoreta) írott kísérő versikéi, amelyekben nemcsak közönséges használati tárgyak – fogpiszkálók, gyertyák, íróeszközök, spongya stb. – megőrkítéseivel, hanem egy egész sorozatban (XIV 183–195) irodalmi jellegű meglepetésekkel is találkozunk. De az ajándékba küldött Liviusnál vagy Békaegérharcnál többet mond számunkra az V 18. epigramma közlése: a költő szókimondó verseket (libellos vernulas) küld gazdag barátjának újévre.

De az ókor litterátusai ünnepi alkalmakkor nemcsak versekkel játszadoztak (e produkciók rögtönzését persze nem szabad szó szerint értenünk), hanem irodalmi becsvágyukat szellemes, vagy legalábbis tudós asztali beszélgetések³⁵ formájában is igyekeztek kiélni. Ilyen – soha meg nem történt – beszélgetés formálta például Athénaios a *Deipnosophistai* c. kuriózum-halmazt (200 táján); ilyen Iulianus – az apostata császár – *Symposion*-ja (alcíme szerint „Saturnaliai beszélgetések”), és ide tartozik a késő-antik Macrobius *Saturnalia*-ja, amelyben a még pogány fővárosi arisztokrácia szellemi elitje Vergilius isteni költészetének titkait tárgyalja. Ezekről a *symposion*okról nem maradhatott el a tréfás rejtvények feladása, illetőleg megfejtése sem.³⁶

Megkülönböztetett figyelmünkre tarthat számot az a késő-antik rejtvénygyűjtemény, amelynek – száz 3-3-soros hexameternek – szerzője, egy bizonyos Symphosius,³⁷ az egész verses gyűjtemény keletkezését az előszóban³⁸ szintén saturnaliai rögtönzésnek tüntette fel:

³⁴ A NÉMETHY Géza kommentárjában (Lygdami carmina. Bp. 1906. 31.) ajánlott magyarázat (referet a.m. nuntiabit) alighanem félreértés. A Matronalia és Saturnalia kapcsolatairól vö. St. Weinstock, PWRE „Matronalia” 2306. has. Tanulságos Weinstock utalása egyebek közt Martialis V 84. epigrammájára: elmúlt a december, nőismerőse nem küldött neki semmit; de jön már a női Saturnalia (vestra S., Martias Kalendas), és a költő most azzal viszonozza Galla figyelmességét, amit tőle kapott: tunc reddam tibi, Galla, quod dedisti.

³⁵ Tischgespräche: M. P. Nilsson, RE „Saturnalia” 204. has.

³⁶ J. MARTIN, Realex. f. Ant. u. Christentum „Deipnonlitteratur” 658. skk. has.; K. Ziegler, Kl. Pauly IV 1334 (Rätsel).

³⁷ Vö. M. SCHANZ–C. HOSIUS–G. KRÜGER; Gesch. d. röm. Lit. IV 2 (München 1920) 74 skk. 1.

³⁸ Aem. BAEHRENS: Poetae Lat. minores, IV p. 364.

Annua Saturni dum tempora festa redirent . . .
 cum streperet late madidae facundia linguae,
 tum verbosa cohors studio sermonis inepto
 nescio quas passim magno molimine nugas
 est meditate diu, sed frivola multa locuta est.
 Nec mediocre fuit, magni certaminis instar,
 ponere diverse vel solvere quaeque vicissim.
 Ast ego, ne solus foede tacuisse viderer,
 qui nihil adtuleram mecum, quod dicere possem,
 hos versus feci subito tentamine (? certamine?) vocis.
 Insanos inter sanum non esse necesse est:
 da veniam, lector, quod non sapit ebria Musa.

Jólismert fordulatok a *Lusus*-ból és a fentebb vázolt előzményekből. A rögtönzést Schanz is csak fikciónak³⁹ minősíti; annál jellemzőbb a „szószátyár társaság idétlen igyekezete”, amellyel a szerző szembeállítja a maga szintén bolondos, de mégis műzsai termékét. Symphosius feltűnően gazdag utókorából⁴⁰ kiemelendő az a mozzanat, hogy Joachim Camerarius, Melanchthon tudós barátja, 1540 körül görögre fordította ezeket a rejtvényeket (griphi sive aenigmata). Ezzel további jövőt biztosított a műfajnak: így találunk egy három hexameterbe foglalt rejtvényt – Georg Rem produkcióját – a *Lusus*-ban is (55. l.); hasonló versek – egyebek közt „rögtönzött” (ex tempore facti) logogriphusok – az *Analecta aenigmatica*-ban is akadnak.

Amikor az irodalmi *strena* – mint műfaj, vagy fikció – XVI. századi felbukkanását vizsgáltuk, felfigyeltünk Clément Marot *Estrennes* c. újévi verses üdvözlőleteire, mint epigrammáinak külön csoportjára.⁴¹ Marot jól ismerte Martialist; 1538-ban közzétett epigramma-gyűjteményében nemcsak utánozta, hanem fordított is belőle. J. Antoine de Baif egyik görög versfordítás-kötetének a címe *Les Étrennes de la poésie française* (Paris 1574), a *Lusus*-ból ismerős Theodorus Marcellius pedig nemcsak a *Historia strenarum*-ot írta meg (Paris 1596), hanem az 1589. évre szóló *Strena*-t (Paris 1589) vagy a *Strena venatrix*-ot (Paris 1600) is.

Ehhez az Európa-szerte élő humanista gyakorlathoz, az antik Saturnaliától elválaszthatatlan költői játszadozások (és ajándékok) valóságos vagy fiktív küldözgetésének szokásához kapcsolódott Szenci Molnár Albert, amikor *tankönyvnek* szánt válogatásában – ennyit előlegezhetünk a *Lusus* tüzetes feldolgozásának eredményeiből, – a humanista körökben élő, vagy tudós igénnyel feltámasztott antik hagyományt ilyen szembevetéssel szóhoz juttatta.

*

Kiegészítésként – és összehasonlításként – megemlíthetjük itt Joh. Bocatius *Novus annus*-át (RMK II 286), amelyet – rektori kinevezésének reményében – 1598. Szilveszterén küldött meg Kassa és egyúttal Lőcse város tanácsának.⁴² A jámbor Bocatius újévi üdvözlő-verseit egy világ választja el a Szenci Molnár Albert (vagy különösen Dornau) szemelvényeiből kitűnő kedélyességtől vagy nemegyszer vaskos tréfálkozástól. Ezek az üdvözlő versek is strenák, de a Rudolf-magasztalást követő darabok is mind pedáns iskolamesteri verselmények, udvarló jókívánságok. Az ő költészete *pium melos*, az újévi gratuláció sem elítélendő pogányság, hanem keresztyénekhez illő, kegyes szokás (mos hic pius, mos Christicolus decens), a Catullustól tanult mértékek *pii Phaleuci* – csupa istenesség, az antik és a humanista Saturnalia pezsgésétől és *ebria Musa*-jától teljességgel különböző, vértelen világ.

G. Lábos Olga

³⁹ I. m. 75. „nur . . . Einkleidung des Werkes”.

⁴⁰ Vö. M. MANITIUS: *Gesch. d. lat. Litt. des MA-s, I.* (München 1911.) 760 (index).

⁴¹ Vö. Fr. FUCHS: *Gesch. des franz. Epigramms*. Diss. Würzburg 1924; megj. a „Das Epigramm” c. gyűjt. kötetben, Darmstadt 1969. 243.

⁴² A ritka mű sovány ismertetését l. JANSON Vilmos dolgozatában: Bocatius János élete és munkái. Bp. 1918. 54 sk. 1.; részletes tartalomjegyzéke: RMNy I. 818.